

Sárkány Péter

A heideggeri filozófiafelfogás csomópontjai: fenomenológia, hermeneutika és metafizika

A filozófiatapasztalat hermeneutikája*

*A filozófia csak azáltal indul be, ha saját egzisztenciánk sajátlagos
módon beugrik az egészében vett ittlét alaplehetőségeibe.
(Martin Heidegger)*

Dolgozatomban Heidegger 1919 és 1930 között kialakított filozófiafelfogásának értelmezésére teszek kísérletet. A téma háttérét a filozófiai gondolkodás architektónikáját firtató kérdésfelvetések képezik. Nyilvánvaló, hogy Heidegger gondolkodói útján az említett korszak jelentőségét aligha lehet túlhangsúlyozni. Éppen az 1919 és 1930 között kidolgozott genuin filozófiai álláspont hatástörténete avatta Heideggert, Wittgenstein mellett, a 20. század legjelentősebb gondolkodójává. Ezért mindenki, aki a mai filozófia fejleményeit figyelemmel követi, szükségszerűen beleütközik abba a filozófiafelfogásba, amelyet Heidegger, természetesen nem előzmények nélkül, kialakított, és amelynek három filozófiatörténeti vonatkozásoktól terhelte mérföldköve a *fenomenológia*, a *hermeneutika* és a *metafizika* fogalma. Vizsgálódásaim alaptörekvése e három fogalom sajátos heideggeri használatának, valamint belső összefüggéseinek a felmutatása, amelyek végső soron egy egységes filozófiafelfogás dimenzióiként értelmezhetők. Véleményem szerint ugyanis – az adott korszak előadásainak és írásainak eltérő nézőpontja és tematikája ellenére – Heidegger filozófiafogalma meglehetősen egységes. Erre az egységes koncepcióra legtöbbször a létkérdés előtérbe helyezésével mutatnak rá. Mindazonáltal elég a korai freiburgi előadások szövegére egy pillantást vetnünk, és rögtön szembeötlő, hogy Heidegger a filozófia mibenlétének és feladatának problémáját nem mindig kapcsolta oly szorosan a létkérdés kidolgozásának sikeréhez, mint az 1927-ben megjelent *Lét és időben*, valamint az ezzel párhuzamosan megtartott előadásokban. Ezért az általunk vizsgált korszak filozófiafogalmának értelmezéséhez a létkérdésnél „egyszerűbb” és „átfogóbb”

* A dolgozatot 2001-ben írtam. Azóta két fontos Heidegger-fordítás jelent meg, melyekre gyakran utalok (Martin Heidegger: *A fenomenológia alapproblémái*. Fordította Demkó Sándor. Osiris, Budapest, 2001, valamint *A metafizika alapfogalmai*. Fordította Aradi László és Olay Csaba. Osiris, Budapest, 2004). Az írás német változata, némi módosítással, a *Pro Philosophia Füzetek* 37. (2004) számában olvasható.

szempontot kell keresnünk. Meglátásom szerint erre a filozófia önmeghatározásának, önreflexiójának kérdésköre alkalmas, amely a filozofálás egyik legfontosabb sajátossága. Ráadásul ezt a szempontot maga Heidegger szolgáltatja nekünk, ugyanis előadásainak és írásainak eltérő nézőpontjait mindvégig áthatja egy, a filozófia mibenlétére és feladatára összpontosító határozott reflexió. A filozófia eredete és mibenléte, vagyis a (hétköznapi) tapasztalat és az ebből kiemelkedő, valamint önmagát filozófiainak nevező beállítódás elemzése Heidegger legtöbb előadásában egyértelműen tematizált. Ennek okán a heideggeri filozófiafelfogás elemzése fontos adalékokkal szolgálhat a filozófiai gondolkodás értelmezéséhez. Tehát a továbbiakban filozófiáról, pontosabban a filozófia filozófiájáról lesz szó. Azonban nem abban az értelemben, mintha a filozófia fogalma előzetesen a rendelkezésünkre állna, amiből annak sajátossága kihámozható és így egy metafizikai elmélet kidolgozható lenne, hanem a filozófia tapasztalata kerül górcső alá: az, ahogyan a filozófiát, a filozofálás aktusát különböző intencióiban és megnyilvánulásaiban hétköznapi, tudományos, egyetemi, történelmi stb. alakjainak egységeként tapasztaljuk. Ennek alapján elemzésem *a filozófiatapasztalat hermeneutikájaként* fogható fel.

Mielőtt vázolnám a dolgozat konkrét felépítését, röviden megelőlegezem azokat a kardinális pontokat, amelyek a kifejtés belső logikáját nyújtják. A későbbiek során ezeket a konkrét szövegek rekonstrukciója és értelmezése támasztja alá.

1. Heidegger szövegei olvasatomban azt erősítik meg, hogy a német gondolkodó a filozófiai tradícióban régtől meghonosodott filozófiafelfogásra új perspektívából tekint, és azt radikális revíziónak veti alá. Itt elsősorban azon elképzelésekre gondolok, amelyek a filozofálás kezdetét a *kérdés* aktusában, a *csodálkozásban* (Platón, Arisztotelész) és a *kétkedésben* (Augustinus, Descartes) jelölik meg, s ezzel a filozófiát (mely etimológiailag a bölcsesség szeretetét jelenti) nem annyira a vizsgálandó tárgyterülethez kötik, hanem a filozofáló beállítódásaként rögzítik. Az alapvető kérdés természetesen az, hogy a kérdés, a csodálkozás vagy a kétkedés alatt mit értünk, *hogyan* hozzuk ezek *tapasztalatát* fogalmi alakra. Ez határozza meg a kifejtett filozófiák gondolatmenetét, ez az, ami Heidegger filozófiájának genuin jelleget kölcsönöz, ugyanis Heidegger a filozófia kezdeténél álló kérdést és megértést előadásában állandóan tematizálja, s ezzel hallgatóitól tartós metafizikai ébrenlétet követel. Tulajdonképpen ez az egzisztenciálisnak nevezhető filozófiakoncepció artikulálódik, eltérő hangsúlyokkal, a *fenomenológia*, a *hermeneutika* és a *metafizika* fogalmaiban.

2. Az adott időszakban Heidegger problémakezelése elég jól követhető szerkezetet mutat. A felvetett kérdés megválaszolásához annak a szituációnak az elemzésén keresztül jutunk el, amelyben a kérdés mint kérdés felmerült. A szituáció elemzése mindig (történelmi) megértési szituáció, amelynek az értelmezése kiindulópontját képezi a filozófia fogalmi leírásának. Ahhoz, hogy Heidegger filozófiafogalmának egységes értelmezését elvégezzük, követnünk kell Heidegger említett problémakezelését, s azt az általa képviselt filozófiafelfogásra is alkalmazzuk.

3. A *filozófia* egyetemes *fenomenológiai ontológia*, mely az *ittlét hermeneutikájából* indul ki, ennek számára mint az egzisztencia analitikája számára minden filozófiai kérdés ott végződik, ahonnan *ered*, s ahová *visszatér*.¹

A filozófia fent idézett, bonyolultnak tetsző heideggeri meghatározását végig szem előtt fogjuk tartani, noha arra nem vállalkozunk, hogy a definícióban szereplő fogalmakat a *Lét és idő* keretei között tisztázzuk. Mégis, az idézett meghatározás bizonyos szempontból vezérfonalként szolgál abban az értelemben, hogy a dolgozat gondolatmenete felfogható úgy is, mint amely ezt a definíciót fordítva kezdi el olvasni. Tehát vizsgálódásaink először Heidegger korai freiburgi előadásaira fókuszálnak, melyekben élesen merül fel a filozófia kezdetének, tárgyának és irányának kérdése, annak a területnek a tematizálása, ahonnan a filozófia *ered* és ahová *visszatér*. Ezután koncentrikus körökben haladva érkezünk el Heidegger 1927-ben kifejtett álláspontjához, amikor a korábbi, a filozófia lényegére vonatkozó belátások *megszüntette-megőrződve* beolvadnak a lét értelmére vonatkozó kérdés [*die Frage nach dem Sinn von Sein*] monumentális tematikájába. Végezetül pedig Heidegger metafizikai ambícióira térünk ki. Arra a metafizikára, amely a *Lét és idő* vizsgálódásainak fényében megpróbálja a filozófiát újból pozicionálni.

Végezetül jelezném a dolgozat gondolatmenetének állomásait. Három pontban tekintjük át Heidegger filozófiafelfogását. A címek a konkrét előadások súlypontjait képviselik (I. Fenomenológiai hermeneutika; II. Hermeneutikai fenomenológia; III. Metafizika). Ezután további két pontban értelmezem a rekonstruált szövegek általam fontosnak tartott momentumait (IV. Heidegger filozófiafelfogásának egysége; V. A filozófiatapasztalat hermeneutikája).

I. Fenomenológiai hermeneutika

A filozófia kezdete

Heidegger 1919 háborús szükségszemeszterében tartott előadásában kifejezetten a filozófia eszméjével foglalkozik.² Az akkor felvetett kérdések, noha más kontextusban, a későbbiek során is elemzés tárgyát képezik, például a *Lét és idő* megírásával egyidejűleg megtartott, 1927-es marburgi előadásokban.³ Az előadás anyaga a filozófia metodológiai kérdéseivel és az egyetemhez kötődő problémáival foglalkozik, miközben minduntalan a korban uralkodó filozófiai

¹ „*Philosophie* ist universale *phänomenologische Ontologie*, ausgehend von der *Hermeneutik des Daseins*, die als Analytik der Existenz das Ende des Leitfadens aller philosophischen Fragens dort festgemacht hat, woraus es *entspringt und wohin es zurückschlägt*.” Heidegger: *Sein und Zeit*. Niemeyer, Tübingen, 1993, 38.; magyarul: *Lét és idő*. Ford. Vajda Mihály és munkatársai. Gondolat, Budapest, 1989, 136.

² *Zur Bestimmung der Philosophie*. GA 56/57. (Heidegger, Martin: [Gesamtausgabe] V. Klostermann, 1987. A továbbiakban az összkiadás köteteire csak a GA rövidítéssel, a kötet számával és az oldalszámmal utalok.)

³ *Grundprobleme der Phänomenologie*. GA 24.

irányzatokkal folytat dialógust. Elsősorban a fenomenológiával és a neo-kantianizmussal, amelyek főleg a filozófia tudományos, illetve világnézeti aspektusait hangsúlyozzák. Már itt tetten érhető Heidegger azon törekvése, hogy a különböző filozófiai irányzatokat egy új formában szintetizálja, s ez a törekvés az általunk vizsgált időszak problémahorizontján végig megmarad. Ebből a korai freiburgi előadásanyagból csak három vonást emelek ki, amelyek fontosnak tűnnek egy másik, szintén Freiburgban tartott előadás értelmezéséhez. 1. Heidegger itt használja először a hermeneutika fogalmát „*fenomenológiai hermeneutika*” elnevezés alatt.⁴ 2. A fenomenológiát mint tudomány előtti őstudományt [*Urwissenschaft*] határozza meg, mégpedig úgy, mint erre Riedel rávilágít, hogy Husserlrel szemben ennek az önmagát megalapozó tudománynak az evidenciá-elve nem teoretikus természetű.⁵ Ezzel azt a horizontot villantja fel számunkra, amely alapját képezi a fenomenológia és a hermeneutika átalakulásának. 3. Végül, amit még ebből az előadásból feltétlenül érinteni érdemes, az *Adódik valami?/Van valami? [Gibt es etwas?]*, a létkérdés formális ősalakjának (Riedel kifejezése) radikális felvetése, melynek kapcsán a kérdés maga élményként, időbeli eseményként artikulálódik.⁶ Heidegger drámaian írja le ennek fontosságát, amivel a filozófia két fontos jellemzőjét hangsúlyozza: a *kérdezést* és a *döntést*.

„Már a kérdésfelvetésben, »van...?«, van valami. Egész problematikánk döntő helyhez érkezett [...] Annál a metodikai útkereszteződésnél állunk, amely egyáltalán a filozófia életéről vagy haláláról dönt, egy szakadéknál vagyunk: vagy a semmibe, azaz az abszolút dologságba zuhanunk, vagy sikerül az ugrás egy másik világba, vagy pontosabban egyáltalán a világba.”⁷

⁴ Lásd GA 56/57., 131.

⁵ Riedel elemzését lásd: Riedel, Manfred: A fenomenológiai hermeneutika eredeti megalapítása. In *Athenaeum*, II. kötet, 1. füzet, 1993.

⁶ Fehér M. István *Heidegger és a szkepticizmus* (Korona Nova, Budapest, 1998.) című könyvében Heideggernek ezt a kérdését a filozófia újraalapozási kísérleteként, a filozófus radikális epokhéjaként értékeli, mely a descartes-i gondolatkísérlettel analóg. De itt nem a szubjektum léte, hanem – radikálisabban, a kérdés kérdésességén keresztül – a kérdés léte tematizálódik. „Heidegger gondolati útjára, hermeneutikai fordulatára nézve teljességgel jellemző és alapvető jelentőségű, hogy amennyiben számára az adott szituáció szerkezetéből valaminek a létezése egyáltalán következik, úgy az elsősorban és mindenekelőtt maga a kérdés.” (101.) Heidegger korai filozófiafelfogását Fehér egyfajta egzisztenciális szkepticizmusként, hermeneutikailag értett szkepticizmusként értelmezi, melynek alapját a „hermeneutikai cogito” (Fehér kifejezése), a kérdés, kérdezés élményjellege, „bizonyosság” képezi.

⁷ „Schon in dem Frageansatz »Gibt es...?« gibt es etwas. Unsere ganze Problematik ist an eine entscheidende Stelle gekommen. Wir stehen an der methodischen Wegkreuzung, die über Leben oder Tod der Philosophie überhaupt entscheidet, an einem Abgrund: entweder ins Nichts, d. h. der absoluten Sachlichkeit, oder es gelingt der Sprung in eine *andere* Welt, oder genauer: überhaupt erst in die Welt.” GA 56/57., 63.

Heidegger döntött, az ugrást megtette, s a *Lét és idő* fogalmiságát elővételezve minduntalan a világban-való-lét [*in-der-Welt-sein*] leírására tesz kísérletet. Ennek a hozzáállásnak a filozófiafogalomra gyakorolt hatását nem lehet eléggé hangsúlyozni. Ettől kezdve a filozófia egészen jól körülhatárolható módon, a kérdezésen keresztül, a világ, a világiság élményére fókuszálva, egzisztenciális üggyé válik.

A továbblépés érdekében vizsgáljuk meg Heidegger egy másik, szintén a kora freiburgi években tartott előadását (*Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles, 1921/22*⁸), amelyben magának a filozófiának a kérdése merül fel. A kérdés élményjellegét szem előtt tartva nézzük meg, hogy Heidegger milyen körülmények közepette ütközik bele, és hogyan bontja ki a filozófia mibenlétének kérdését. Már az előadás elején megáll. Mit jelent a filozófiatörténet? [*Was heißt Philosophiegeschichte?*] Hiszen, mint azt előadásának címe mutatja, Arisztotelész-interpretáció következne. Nyilvánvaló, hogy a különböző történelmi korszakok eltérő Arisztotelész-interpretációkat szültek. Ez a probléma arra kényszeríti Heideggert, hogy elemezze, mit jelent a történet. A história [*Das Historische*], állítja Heidegger, csak a filozófia által ragadható meg, csak a *faktikus élet* történetisége [*Geschichte*] felől. Így most már két egymástól elválaszthatatlan feladat adódik. A filozófiai tevékenységnek, a filozofálás értelmének tisztázása [*Vollzugsinnes von Philosophieren*], illetve ennek létösszefüggése a históriával és a történelemmel [*zum Historischen und zur Geschichte*]. Mindezt annak tudatában – hangsúlyozza minduntalan Heidegger, hogy *a filozófia tulajdonképpen nem más, mint a faktikus élet történeti megismerése.*⁹

Ezután belevág a fenn említett kérdések közül az első kibontásába: mi a filozófia?

„Mi a filozófia? Ezt a kérdést oly világosan kell feltenni, hogy eleget tegyen annak a *situációnak* és annak a *problémának*, amelyben felvetődött, hiszen egyébként minden konkrét elemzésnek rendelkeznie kell egy sajátos iránnyal, megfelelő metodikai tisztasággal és igaz tárgyisággal.”¹⁰

Heidegger mindenekelőtt azzal kezdi, hogy osztályozza azokat a definíciókat, amelyek a *mi a filozófia?* kérdésre válaszként szóba jöhetnek. Két markáns tendencia különíthető el – állapítja meg. *Az egyik alábecsüli a filozófia meghatározásának feladatát*, mondván, hogy a filozófia definíciója körül zajló vita terméketlen logikai-metodológiai játékokhoz [*logisch-metodologische Spielereien*] hasonló. A tudományokban az ilyen meghatározás csak gátolja a

⁸ GA 61.

⁹ „Philosophie ist historisches (d. h. vollzugsgeschichtlich verstehendes) Erkennen des faktischen Lebens.” GA 61., 2.

¹⁰ „Was ist Philosophie? Das muss in genügende Klarheit gesetzt sein, genügend für die *Situation* und das *Problem*, in der die *Frage* gestellt wird, wenn anders jede konkrete Untersuchung ihre *Direktion* und entsprechende *methodische Sauberkeit* und *echte Sachlichkeit* haben soll.” GA 61., 12. (A „szituáció”, „probléma”, „kérdés” szavak kiemelése tőlem – S. P.)

kutatást. Alábecsülésnek lehet értékelni azt a nézetet is, hogy a filozófia több, mint tudomány, „mélyebb”, „fennköltebb” [etwas „Tieferes”, „Höheres”]. Ezért mindenféle próbálkozás, mely a filozófiáról egy definícióban kívánna számot adni, éppen annak lényegét ölné meg. Ebből következik, hogy a filozófiát csak átélni [erleben] lehet. *A másik tendencia túlbecsüli a filozófia definiálhatóságát.* Eszerint a filozófia esetében meg lehet adni egy általános és szigorú definíciót, emellett pedig a filozófia – filozófiatörténeti elemzések segítségével – területekre bontható (etika, ismeretelmélet, esztétika stb.). Mindkét, a filozófia meghatározását alábecsülő, illetve túlbecsülő álláspont – mutat rá Heidegger – elvétí a definíció feladatát. Nyilvánvaló, hogy az adott kérdéssel kapcsolatban először a definíció lehetősége vizsgálendő. A két tendencia egyaránt hordoz eredeti, igazi intenciót. A túlbecsülés annyiban, amennyiben a filozófia alapvető irányultságának ad hangot, az alábecsülés eredetisége pedig abban áll, hogy mindig valamely konkrét filozófiát javasol.

Heidegger törekvése ezen a ponton egyértelmű: a definíció problémáját a két tendencia eredeti intencióit megtartva, a filozófia mibenlétére vonatkozó kérdés mentén, új alapállásból tisztázni. *Két, sokszor ellentétes álláspont eredetibb, radikálisabb megragadása és igazságtartalmuk megőrzésével egy új horizonton történő egyeztetése Heidegger alapvető filozófiai magatartásának bizonyul.* Visszatérve a freiburgi előadás szövegére, megállapítható, hogy a túlbecsülés két tévedést követ el: az egyik a *definíció* fogalmának kritikátlan használata, a másik pedig a *princípium* téves értelmezése. A definíciónak a formális logikából kiinduló eszméje a filozófiát olyan tárgyként tetelezi, mint a többit, ugyanabból a tapasztalati módból vezeti le, mint bármilyen tárgyiságot. Ez azonban téves eljárás, fogalmaz Heidegger, ugyanis a filozófia nem olyasvalami, mint például a róza, amely növényként, a növény pedig organizmusként határozható meg.¹¹

Az ilyen definíció nem veszi figyelembe a tárgy tárgyszerűségét, annak valódi tapasztalatát, vagyis formállogikai tájékozódása során mindent összeszemos. A princípium értelmének félreértése összefügg a definíció formális jellegével. A princípium a legnagyobbat, legáltalánosabbat jelölné, amiből minden különös levezethető. Egy elvközpontú definíciónak [*prinzipielle Definition*] a princípiumra való tekintettel kellene meghatároznia tárgyának mibenlétét és hogylétét. A definíció mindig jelzi a princípiumot. *Az eredeti princípium – figyelmeztet Heidegger – egzisztenciális-filozófiai* [existenziell-philosophisch], *ami Heidegger olvasatában azt jelenti: a faktikus élet képezi azt a princípiumot, amire tekintettel a filozófia meghatározása elvégezhető.*¹²

¹¹ „Die Rose ist eine Pflanze, Pflanze ist ein Organismus usw. Für ganz bestimmte Gegenstandsgebiete und erkenntnismässig ganz bestimmt intendierte Gegenstände hat die besagte Definitionsnorm einen Sinn. Philosophie ist etwas, formal gesprochen ein Gegenstand. Aber ist sie ein Gegenstand vom Charakter der Rose, bzw. eines Dinges, einer Sache?” GA 61., 17.

¹² „Das genuine Prinzip ist existenziell philosophisch nur in der Grunderfahrung Leidenschaft zu gewinnen. Da ist es unerhellte. Aus Prinzip ist von aussen, ohne Leidenschaft, in Reflexion, in Verlust geraten. Prinzipiell kein Behalt. Aus Prinzip kann man alles sein und haben (Kierkegaard).” I. m. 24.

Ezzel szemben a filozófia definícióját alábecsülő álláspontok az általánossal szemben a konkrétumot hangsúlyozzák. A konkrétum már mindig értelmezett konkrétum: egy tárgyiságból történő kiindulás által előfeltevésektől terhelt. Ezért a konkrétum kérdésségén keresztül, az egzisztenciális szempontot figyelembe véve, Heidegger magában a kérdésben pillantja meg a filozófia fundamentumát. *A kérdésben, a kérdésben rejlik annak lebetősége, hogy a merev filozófiai problémák elevenné, egzisztenciálissá, konkrétummá váljanak.*

„A filozófia valódi fundamentuma a kérdésség radikális egzisztenciális megragadása s kiérlelődése, önmagunkat s életünket kérdéssé tenni annyi, mint alapjaiban lehetővé tenni mindenfajta megvilágosodást, s egyúttal a legradikálisabb megvilágosodást.”¹³

A kérdés élménye pedig mindig valamely szituációhoz kapcsolódik. A szituáció viszont nem absztrakt, hanem – tömören megfogalmazva Heidegger érvelésének lényegét – egzisztenciálisan konkrét.

A két elemzett tendencia fogyatékosága tehát abból ered, hogy nem vizsgálták azt a megértési szituációt [*Situation des Verstehens*], amelyben a kérdés (ebben az esetben a filozófia kérdése) megnyilvánul. Ez jórészt annak a következménye, hogy a történeti tudatot mellőzték a filozófiai vizsgálódás terepnumáról, s ezzel olyan kifacsart filozófiaértelmezések születtek, amelyek válságát az eléjük tett jelzők tömkelege jelzi: teoretikus, illetve praktikus filozófia, tudományos, illetve világnézeti filozófia stb.

Álljunk meg egy pillanatra, és rögzítsük azt, amit eddig Heidegger filozófiafelfogásáról megtudtunk. Mint láttuk, a kiindulópont a kérdés, kérdés volt, amivel Heidegger a filozófia kezdetét sajátos módon egzisztenciálisan rögzíti. A megértési szituáció elemzése a vizsgálódásnak két irányt szab. Egyfelől a *felmerülő* konkrét kérdést az adott megértési szituációban értelmezi, másfelől önmagában a hétköznapi, átlagos megértést is tematizálja. Heidegger számára a filozófia születési helye, a kérdés, illetve a megértési szituáció kontextusában, az „egyszerű”, hétköznapi megértés. A *mi a filozófia?* kérdését Heidegger ugyanúgy pozicionálja, mint bármely kérdést, amely filozófiailag releváns lehet.¹⁴

Minden kérdés kérdésjellegénél fogva egzisztenciális, egy adott szituációban merül fel, így a *mi a filozófia?* kérdése is. Ahhoz tehát, hogy a filozófia valamilyen meghatározását megadjuk, fel kell tárunk azt a megértési szituációt, amelyben a filozófiai kérdés kezdetét veszi. Heidegger figyelmeztet, hogy a filozófiára nem mint kulturális objektumra tekint, amelynek meghatározott irodalma és intézményrendszere van, vagyis nem „objektív történelmi” jellege érdekli, hanem olyan eredeti viszonyulásként közelíti meg, amelyet a mindennapos nyelvhasználat is kitüntet: *filozofálni*. Heidegger tehát a *filozofálás* tevékenységére helyezi a hangsúlyt, s azt javasolja, hogy mindenekelőtt a filozofálás aktusában rejljő

¹³ Heidegger vonatkozó előadását idézi Fehér M. István: i. m. 171.

¹⁴ Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a filozófia Heidegger számára kitüntetett egzisztenciális fenomén. Vö. GA 61., 56.

megértési szituációt sajátítsuk el. Ezáltal nyílna lehetőség a filozófiának mint sajátos viszonyulási módnak a leírására. Heidegger szerint a filozofálás és a muzsikálás „*philosophieren*”, „*musizieren*” analógiába állítható. Egyik esetében sem csupán egy technika uralásáról, birtoklásáról van szó.

Ezen a ponton érdemes még egy későbbi előadás (*Einleitung in die Philosophie*, 1928, GA 27.) érvelését felidézni, amelyben Heidegger a filozófiába való bevezetés lehetőségével foglalkozik. Az előadás tartalma jól szemlélteti Heidegger filozófiafelfogásának egzisztenciális jellegét, és némiképp közelebb hozza az előbbieken elemzett gondolatmenetet. Ebben a nagy sikert aratott előadásban Heidegger mindenekelőtt arra mutat rá, hogy a „bevezetés” szó sejteti azt, hogy mi, akik a filozófiába bevezetődni akarunk, a filozófián kívül állunk. Vannak előzetes elképzeléseink arról, hogy mi a filozófia, esetleg bizonyos ismeretekkel is rendelkezünk a filozófia irodalmáról, a filozófia történetéről. Mindemellett – hangsúlyozza Heidegger – könyvek is rendelkezésünkre állnak, amelyek a filozófiát próbálják meghatározni. Mégis nehéz döntés előtt állunk, ha így akarunk a filozófiába bevezetődni, nehéz kiválasztani azokat a filozófusokat, akik számunkra mérvadók lesznek. A történeti szemponton kívül szisztematikusan is be kellene „vezetődni”, meg kellene ismernünk a filozófia tárgyterületeit, problémáit (etika, esztétika, logika, ismeretelmélet stb.). Ha ezeket tisztáztuk – jegyzi meg meglehetősen csípősen az előadó –, boldogok lehetünk, mert bevezetődünk a filozófiába, immár tudjuk, miről van szó. Egy ilyen elképzelés azt feltételezi tehát, hogy a filozófián kívül vagyunk, a filozófián kívüli állapotban élünk, a filozófia pedig egy terület, amely elfoglalásra vár. Ez az elképzelés Heidegger szerint nem tartható, mivel soha nem helyezkedhetünk a filozófián kívülre, még akkor sem, ha a filozófiáról tételesen vajmi keveset tudunk. Mi – érzékelteti szemléletesen – nem ekkor és akkor filozofálunk, hanem állandóan és szükségszerűen, amennyiben emberként létezőnk. Az ember, még ha rejtetten is, különbözőképpen érintkezhet a filozófiával. A mitológia, a vallás, a költészet vagy a tudomány áttételesen közvetítheti anélkül, hogy elismert vagy felismert lenne benne a filozófiai tartalom. Heidegger ebből azt a következtetést vonja le, hogy a filozófiába való bevezetés feladata elsősorban a filozofálás mozgásba lendítése [*in Gang bringen des Philosophierens*]. A filozófia bennünk történik meg. Nem tudunk valamilyen trükk, technika vagy varázslat segítségével a filozofálás állapotába kerülni. A filozófiának bennünk kell szabaddá válnia. A gondolatmenet ezen pontján Heidegger rámutat: újból el kell ismernünk azt, hogy van előzetes tudásunk arról, hogy mi a filozófia. Amit biztosan tudunk, az az, hogy a filozófia az emberi létezéshez tartozik, s benne mint olyanban zajlik, van története. Az ittlétben lendül a filozofálás mozgásba [*in Gang kommen*]. Ennyit tehát a filozófiába való bevezetés, sem többet, sem kevesebbet.

Heidegger arra nem tér ki, hogy a filozófia hogyan szabadulhat fel az emberben, hogyan bírhat ki a művészet vagy a vallás mögül. Ezt az előzők alapján mégis meg tudjuk válaszolni. A kérdés élménye az, ami kiválthat egy olyan beállítódást, melynek következtében az ember abból a megértési szituációból kiindulva, amelyben éppen találja magát, a világgal kapcsolatos ismereteit fogalmilag tisztázni kívánja. A heideggeri koncepció szerint tehát a filozófia egzisztenciális jellege a kérdésben rejlik, a filozófia a kérdés által történik meg az ittlétben.

A filozófia első lépései A hermeneutika és a fenomenológia színeváltozása

A továbbiakban Heidegger filozófiafelfogásának azokra az aspektusaira térünk át, amelyek egyértelműen a hermeneutika és fenomenológia fogalmi köre csoportosíthatók. Heidegger *A fakticitás hermeneutikája* címet viselő előadásában eredeti értelmezését adja a hermeneutikának.¹⁵

A hermeneutika feladata a fakticitás értelmezése. Ezt a feladatot maga az ittlét [*Dasein*] végzi el, mégpedig úgy, hogy saját ittlétét létkarakterében hozzáférhetővé teszi, és utána jár annak az *önelidegenedésnek Selbstentfremdung*, amivel az ittlét megvert *geschlagen ist*. A hermeneutika – hangsúlyozza Heidegger – az ittlét lehetősége, hogy önmagát érthetővé tegye. Ebben a folyamatban a megértés különleges helyzetben van, s ez határozza meg azt, hogy a fakticitás miként „tárgya” a hermeneutikának.

„Ez a megértés, amelyik az értelmezésben teljeseedik ki, teljesen összehasonlíthatatlan azzal az általában megértésnek nevezett megismerő viszonyulással, amelyik egy másik élethez szól. A megértés egyáltalán nem egyvalamihez való viszonyulás (intencionalitás), hanem magának az *ittlétnek a (lét)módja*. Terminológiailag legyen hát eleve az ittlét önmagáért való *ébredésként* meghatározva.”¹⁶

A megértés tehát az ittléttől elválaszthatatlan, az ittlét létmódja. Ezért a hermeneutika esetében, amely a fakticitás értelmezésére hivatott, nem egy tárgy és tárgyelfogás közötti viszony képezi az értelmezési bázist, hanem az értelmezés a megértésen keresztül a fakticitás kitüntetett módja. Másként fogalmazva: az értelmezés értelmezésének lehetősége.

Az előzőkben érintettük, hogy Heidegger a filozófiát kitüntetett egzisztenciális fenoménként kezeli. Ez a kitüntetettség a hermeneutika felől immár jobban érthető. A megértés, mint láttuk, az ittléthez kötött, nem függeszthető fel. Az ittlét, mielőtt van, megért. Ha ezt a megértést tematizálni akarjuk, máris filozófiai kontextusba helyezzük, vagyis a hermeneutika filozófiai színezetet kap. A hermeneutika a filozófia önmegalapozási keretévé válik. Természetesen akkor, ha *a hermeneutikában az ittlét valóban önmaga felé fordul, kikapcsolva azt az erőteljes teoretikus irányultságot, amely a megértést a tudományos megismerés problémájához csatoltan kezelte. Ezzel természetesen az ittlét a hermeneutikán keresztül, önmagát megértve, úgy értelmezi magát, ahogyan mindenekelőtt van: a maga ittlétében, hétköznapiságában*. Az ittlét hétköznapiságát,

¹⁵ Heidegger: *Ontologie. Hermeneutik der Faktizität*. Sommersemester 1923. GA 63.

¹⁶ „Dieses Verstehen, das in der Auslegung erwächst, ist mit dem was sonst Verstehen genannt wird als ein erkennendes Verhalten zu anderem Leben, ganz unvergleichlich, es ist überhaupt kein Sichverhalten zu ... (Intencionalität), sondern ein *Wie des Daseins* selbst, terminologisch sei es im Vorhinein fixiert als *das Wachsein* des Daseins für sich selbst.” GA 63., 15.

az embert [das Man] – hangsúlyozza Heidegger – nem szabad lekicsinyelnünk, hisz az nem csak bukás-fenomén, hanem konstitutív jellegű is.

„A hermeneutikában az az alapállás kerül kidolgozásra, amelyik radikálisan, a hagyomány vezérfonala nélkül kérdez rá az ember eszméjére. Az értelmezés a mába helyeződik, ami azt jelenti, hogy abba a meghatározott átlagos megértésbe, amelyből a filozófia él, és amihez *viszavezet*. Az embernek [das Man] van valami meghatározott pozitívuma, nemcsak bukás-fenomén, hanem mint olyan a faktikus ittlét létmódja.”¹⁷

Figyeljünk fel arra, hogy a fent idézett szöveg mennyire egybecseng a *Lét és idő* filozófia-definíciójával (amelyet a dolgozat kezdetétől szem előtt tartunk). Ott Heidegger a „*lebt*” és „*zurückspricht*” helyett az *entspringt* és a *zurückschlägt* (ered, visszacsap) szavakat használja. A marburgi előadásban megfogalmazottakat a *Lét és idő* előzményének tekinthetjük. A lényeg azonos. A hermeneutika feladata, hogy arra a dimenzióra (az ittlét önmegértési helyzetére) koncentráljon, amiből tulajdonképpen minden filozófia él, ered, s ahová minden filozófia visszabeszél, visszacsap. Ez egy állandó mozgást jelenít meg, vagyis a megértés örökös meglétét, mely a már filozófiailag kibontott, értelmezett tartalmakat újra bevonja a megértés folyamatába – a *Lét és idő* szóhasználatával: a megértés hermeneutikai körébe –, s azokat a mindenkori megértési szituációban újra saját eredendő lehetőségeihez juttatja.

A kérdés ebben az esetben az, hogy a hermeneutika filozófiának tekinthető-e vagy sem, és ha igen, milyen értelemben. Erre a kérdésre Heideggertől személyes hangvételű választ kapunk, amit érdemes szó szerint idézni:

„A magam részéről azt gyanítom, ha ez a személyes megjegyzés megengethető, hogy a hermeneutika egyáltalán nem filozófia, hanem valami igencsak előzetes. A hermeneutika maga nem filozófia, csupán egy ez idáig feledésbe merült dolgot szeretne a mai filozófusok tiszteletre méltó figyelmébe ajánlani.”¹⁸

A hermeneutika tehát önmagában nem filozófia, „csak” a filozófiai vizsgálódás támpontja. Ezáltal a hermeneutika, az ittlét kategoriális átláthatóságának biztosításán keresztül, a filozófia önmegalapozását és tárgyának kijelölését végzi el. A hermeneutika – fogalmazhatnánk meg röviden Heidegger intencióit – a

¹⁷ „In der Hermeneutik wird erst der Stand ausgebildet, radikal ohne überlieferten Leitfaden der Idee Mensch, zu fragen. Auslegung setzt an im Heute, d. h. in der bestimmten durchschnittlichen Verständlichkeit, aus der Philosophie lebt und in die sie *zurückspricht*. Das Man hat etwas bestimmtes Positives, es ist nicht nur Verfallphänomen, sondern als solches ein Wie des faktischen Daseins.” GA 63., 17.

¹⁸ „Ich meinerseits vermute, wenn diese persönliche Bemerkung verstattet ist, dass die Hermeneutik gar nicht Philosophie, sondern etwas recht Vorläufiges ist. Die Hermeneutik ist selbst nicht Philosophie, sie möchte den heutigen Philosophen lediglich einen bislang in Vergessenheit geratenen Gegenstand zur geeigneten Beachtung vorlegen.” GA 63., 20.

filozófia létrejötténél bábáskodik. Heidegger előbb vázolt filozófiafogalma hermeneutikai, ugyanis a filozófia, mint láttuk, egzisztenciális jellegében a kérdés mentén bomlik ki; minden kérdés megértési szituációt takar, aminek történeti vonatkozása van. *A történeti, filozófiatörténeti vizsgálódás, a kérdés, a megértési szituáció elemzése és magának ennek a megértésnek mint az ittlét létmódjának felmutatása és előzetes fogalmi megragadása immáron a hermeneutika tárgykörébe tartozik. Ezért Heidegger filozófiafogalmának egzisztenciális jellegét, amellyel a filozófiát az ittlét lehetőségeként mutatta fel, a továbbiakban a „hermeneutikai” jelzővel bővíthetjük. Heidegger gondolatmenetének hangsúlya egy filozófiai hermeneutika irányába mutat, vagy – ragaszkodva a filozófus szókészletéhez – fenomenológiai hermeneutikáról van szó.*

Mi a fenomenológiai ebben? A fakticitás hermeneutikája fenomenológiai, vagy – Heidegger fogalmazásában – „a fakticitás hermeneutikájának fenomenológiai útja”.¹⁹

A fenomenológia Heidegger számára már itt is elnyeri azt a módszertani aspektust, amelyet a *Lét és időből* ismerünk. Etimológiailag a fenomén az *önmagán megmutatózót* jelenti. A fenomén a tárgyszerűség módja, egy tárgy jelenvalósága. A fenomén – szögezi le – a tárgy-lét kitüntetett módja. Ha ez így van, akkor a történelem sokszor beavatkozott a fenomén értelmezésébe, amit a filozófia története kiválóan szemléltet. Ennek kapcsán Heidegger rövid összefoglalását adja a fenoménnel kapcsolatos interpretációknak, amiben természetesen Husserl fenomenológiája játsza a legfontosabb szerepet. A husserli fenomenológia számára mértékadó, de egyben kritikailag viszonyul hozzá. Husserl előítélet-mentességre való törekvése Heidegger szerint önmagában is előítéletnek bizonyul. Az előítélet lényege, hogy lehetséges előítélet-mentes leírását adni a fenoméneknek pusztán azáltal, hogy a rájuk leselkedő naturalizmust, szkepticizmust, relativizmust mint téves problémakezelési eljárásokat felretoljuk. Ez az elgondolás a történelmi valóságtól elvonatkoztatott álláspontot feltételez.²⁰

Heidegger számára a fenomenológia lehetősége (értsd: a filozófia lehetősége) a dolgok előzetes feltárásához kötött, vagyis a fenomén nem közvetlenül adott, amit a lényegszemlélet során leírhatunk, hanem az előttünk megjelenő dolog történelmileg, fogalmilag preformált. Ezért ennek destrukciójára van szükségünk ahhoz, hogy a filozófia el tudja végezni feladatát.

A filozófiai kutatás tárgya az emberi ittlét – szögezi le híres Natortpesszéjében Heidegger. Mivel a filozófiai kutatás a faktikus élet meghatározott mikéntje, ezért mindenekelőtt a fakticitás konstitutív elemeit kell leszögezni. Előzetes bírásként [*Vorhabe*] kívánja Heidegger rendelkezésre bocsátani azt, amit a „faktikus” terminus jelöl. Ez lenne a filozófia elsőrendű feladata.

¹⁹ Vö. i. m. 67.

²⁰ „Standpunktfreiheit ist, wenn das Wort überhaupt etwas besagen soll, nichts anderes als ausdrückliche Aneignung des Blickstandes. Dieser selbst ist etwas Historisches, d. h. dem Dasein verhaftet, kein ausserzeitliches chimärisches Ansich.” GA 63., 83.

„a filozófia nem valamely kitalált, az életben csak mellékesen zajló foglalatosság mindenfajta »általánosságokkal« és tetszés szerint felállítható princípiumokkal, hanem mint *kérdező* megismerés, azaz mint *kutatás* csak az élet amaz alapmozgásai értelmezési tendenciájának igazi, explicit végbemenése, amelyekben az élet számára önmagáról és saját létéről van szó.”²¹

A hagyományos ontológiát és logikát Heidegger szerint a fakticitás eredendő egységéhez kell visszavezetni, hiszen az ontológia és a *logika* egyaránt a faktikus élet felől igazolódik, vagyis a filozófia bármely területe ebből nyeri el értelmét. Ezt a nagyszabású feladatot a ránk hagyományozott görög–keresztény fogalmiság destrukcióján keresztül a *fakticitás fenomenológiai hermeneutikája* végzi el. A *fenomenológiai hermeneutika* tehát a filozófia kezdeti lépéseiért vállal felelősséget.

II. Hemeneutikai fenomenológia

A filozófia mint terület. A lét tudománya

Heidegger főművében, a *Lét és időben* és az ezzel egy időben megtartott előadásban, a *Grundprobleme der Phänomenologie*ban²² a korábbi állásponthez képest más hangsúlyú filozófiafelfogást képvisel. A filozófia egzisztenciális–hermeneutikai jellege háttérbe szorul, s helyette egy olyan szólam erősödik fel, amely már az 1919-es és 1921-es előadásokban is jelen volt: a filozófia tudományosságának problémája. A filozófia tudomány, de nem a természettudomány értelmében. A természettudományok felé orientálódó filozófiákat, valamint a világnézeti filozofálást Heidegger elveti. Persze, a fenomenológia kritikájának megfelelően, a filozófia tudományos voltát egészen másként gondolja el, mint mestere, Husserl. A filozófiafogalomban bekövetkező hangsúlyeltolódást jól érzékelhetjük a *Lét és idő* már idézett meghatározásában is, ahol a filozófia felcserélhetővé válik a *fenomenológia* és az *ontológia* fogalmaival („*A filozófia egyetlen fenomenológiai ontológia...*”). Szemben a korábbi, a fakticitást előtérbe helyező feladattal, most az egzisztenciális analitikaként értett hermeneutika a *fundamentálonológia* kidolgozásának szolgálatában áll.²³ A fundamentálonológia, a lét értelmének interpretálásával, minden ontikus tudományt, s egyúttal minden ontológiai vizsgálódást megalapoz.²⁴

²¹ Heidegger: *Fenomenológiai Aristotelés-interpretációk (A hermeneutikai szituáció jelzésére)*. Németül és magyarul. Ford. Endreffy Zoltán, Fehér M. István. Societas Philosophia Classica, Szeged–Budapest, 1996–1997, 19.

²² *Grundprobleme der Phänomenologie*. Sommersemester 1927. GA 24.

²³ A hemeneutikának a *Lét és időben* három jelentése van, melyek közül Heidegger az értelmezést (az előzetes létmegértés értelmezését) és az egzisztenciális analitikát mint az egzisztencia egzisztencialitásának analitikáját emeli ki, s ez utóbbinak filozófiai szempontból elsőbbséget ad. Vö. *Lét és idő*, 6. §.

²⁴ Vö. *Lét és idő*. Id. kiad. 102.

Heidegger korábbi „egzisztenciális” és 1927-es „tudományos” filozófia-felfogása között azért korántsem akkora a feszültség. A helyzet inkább az, hogy filozófiafelfogásának korábbi hangsúlya beolvad egy átfogó „univerzális–tudományos” tematikába, a lét értelmére irányuló kérdés kidolgozásának a problematikájába, amellyel a filozófiatörténet egy igen tiszteletre méltó problémáját eleven kérdésfelvetésként újból pozicionálja. A *Lét és idő*, valamint *A fenomenológia alapproblémái* című előadás tétje a lét értelmére vonatkozó kérdés felvetése, illetve az ontológiai differencia kijelölése. Fontos megjegyezni, hogy Heidegger az 1927-es előadásban a hermeneutika fogalmát nem használja. Ez megerősíteni látszik azt a korábbi, általunk is érintett heideggeri megállapítást, mely szerint a hermeneutika alapján véve nem filozófia. A helyzet azonban nem ilyen egyszerű, hiszen Heidegger a hermeneutika eredményeit ebben az előadásban is felhasználja, pontosabban előfeltételezi.

A filozófia fogalmára koncentrálnak tekintjük át az említett előadás szövegét. Heidegger mindenekelőtt a fenomenológia fogalmát rögzíti. Érvelése szerint a fenomenológia nem más, mint „a” filozófia, nem egy irányzat a többi filozófiai tudomány között, hanem – jelenti ki határozottan – a fenomenológia a tudományos filozófia megnevezése, a tudományos filozófia metodikája.²⁵

Heidegger az antik filozófiára visszatekintve hangsúlyozza, hogy a filozófia mindig is tudományként értelmezte önmagát. A „tudományos filozófia” kifejezés pleonazmus. Elégséges volna azt mondani: filozófia. Mégis használjuk ezt a jelzős szerkezetet, miért? Ez annak köszönhető – így Heidegger –, hogy létezik egy felfogás, amely a filozófiát elsősorban nem teoretikus tudománynak tartja, hanem úgy véli, hogy az a dolgok praktikus megragadását tűzi ki célul. Eszerint a filozófia eligazít az életben, világnézetet és életbölcsest nyújt. Ez az elképzelés a világnézeti és a tudományos filozófia éles elkülönítését hozta magával. Heidegger e két filozófiakoncepció viszonyát tisztázva a fenomenológiának mint tudományos filozófiának a felmutatásával próbálkozik. Érvelése Kantra támaszkodik, akinél a „világnézeti filozófia” kifejezés megjelenik. Kant viszont tudományos értelemben használta e kifejezést. A kanti definícióban a *filozófia világpolgári szempontból* nem más, mint a priori és ontológiai körülhatárolása azon jellemzőknek, amelyek az emberi lét lényegéhez tartoznak, és amelyek a világnézet fogalmát is meghatározzák. Kant tehát csak a tudományos filozófiát ismeri. A filozófia feladata annak kimutatása, hogy az emberi léthez hozzátartozik a világnézet, de soha nem dolgoz ki egy meghatározott világnézetet. Az, hogy a világnézet kialakítása nem a filozófia feladatai közé tartozik, Heidegger szerint csak azzal az előfeltevéssel nyeri el értelmét, hogy a filozófia nem ehhez vagy ahhoz a létezőhöz viszonyul pozitívan, hanem *a létezővel mint létezővel* foglalkozik, vagyis – hangsúlyozza jelentőségteljesen Heidegger – a léttel. Ezért a filozófia elsődlegesen annak kimutatásával van elfoglalva, hogy hogyan tapasztaljuk a létezőket, hogyan értjük meg a létet. Ez a feladat határozza meg a filozófia kitüntetett területét.

²⁵ Vö. GA 24., 3.

„Nos, azt állítjuk: A lét a filozófia eredeti és egyedüli témája. [...] A filozófia nem a létezők, hanem a lét *tudománya*, vagy ahogyan a görög kifejezés mondja: *ontológia*. [...] A filozófia teoretikus-fogalmi interpretációja a létnek, illetve a lét struktúrájának és lehetőségének. A filozófia ontológiai.”²⁶

Heidegger a filozófia tárgyterületének elkülönítését az előadás során az ontológiai differenciához köti. Eszerint a filozófia a léttel, nem pedig a létezőkkel foglalkozó tudomány. A tudományos filozófiának mint ontológiának fenomenológiai módszertana van. A módszertan elemei a *redukció*, a *konstrukció* és a *destrukció*. Az előadás gondolatmenetét nem követjük tovább, hanem két, a filozófiafogalom szempontjából releváns észrevételt teszünk:

1. Mint említettük, Heidegger ebben az előadásban a hermeneutika fogalmát nem használja, mégis előfeltételezi. A fent idézett definícióban Heidegger a filozófiát mint értelmezést fogja fel, a lét teoretikus-fogalmi értelmezését. Az értelmezés pedig hermeneutikai ügy. Mint tudjuk, a *Lét és időben* a leíró fenomenológia nem más, mint értelmezés. Az értelmezés a fenomenológia hermeneutikai aspektusa. A filozófia definícióján kívül Heidegger módszertani fejtegetéseiben is tetten érhető a hermeneutika. Mégpedig a korábbi, a fakticitás tematizálására vállalkozó hermeneutikaként (egzisztenciális analitika), mely a létkérdés kapcsán a megértést az ittlét létmódjaként tárja fel. Enélkül például a redukció módszertani lépése érthetetlen lenne. A redukció ugyanis a létmegértés tényére vonatkozik.²⁷

2. Heidegger ebben az előadásban, valamint a *Lét és időben* a filozófia fogalmát erőteljesen az általa megjelölt tárgyterülethez, a léthez köti. Ezért bizonyos értelemben a filozófia lehetősége is a létkérdés feltevésének sikerétől, illetve az ontológiai differencia tematizálásától függ. Ha jól értjük, a filozófia korábbi, az előző fejezetben tárgyalt egzisztenciális-hermeneutikai jellege itt a filozófiának mint kutatható, leírható területnek a problémájába csap át.

Heidegger filozófiafelfogása a fenomenológia által nyeri el tudományos jellegét, mert a fenomenológia mindenekelőtt módszer. Természetesen másként, mint Husserlnél. Ez a különbség azonban csak a hermeneutikai dimenzió figyelembevételével elemezhető, a heideggeri fenomenológia hermeneutikai pozíciójából. Mindenesetre itt Heidegger filozófiafogalma „tudományos”, „objektív” színezetű, szemben a kora freiburgi időszak egzisztenciális tónusával. 1927-ben a filozófia transzcendentális tudomány, de nem husserli értelemben, azaz nem a tudat, hanem a *lét transzcendentális tudománya*.

Heidegger a fenomenológia alapproblémáinak tárgyalásánál előfeltételezi a hermeneutikai dimenziót, vagyis a *fenomenológiai hermeneutika* eredményeit. Ez a megállapítás a *Lét és időre* is vonatkozik, ahol a *fenomenológiai hermeneutika*

²⁶ „Wir behaupten nun: Das Sein ist das echte und einzige Thema der Philosophie. [...] Philosophie ist nicht *Wissenschaft* vom Seienden, sondern vom Sein oder, wie der griechische Ausdruck lautet, *Ontologie*. [...] Philosophie ist die theoretisch-begriffliche Interpretation des Seins, seiner Struktur und seiner Möglichkeiten. Sie ist ontologisch.” GA 24., 15.

²⁷ Vö. i. m. 29.

egzisztenciális analitikaként beépül a létkérdés problematikájába. Mindez azt jelenti, hogy a fenomenológiai hermeneutika hermeneutikai fenomenológiává alakul át. Figyelembe véve, hogy Heideggernél a fenomenológia és a filozófia fogalma egybeesik, fogalmazhatunk határozottabban is: Heideggernél a filozófiai hermeneutika hermeneutikai filozófiába csap át.

Értelmezzük mindezt. *Filozófia* alatt általában a világra, az emberre stb. vonatkozó, rendszerezett, fogalmilag artikulált, átfogó ismereteket értünk, amelyek képesek önmagukra reflektálni, előfeltevéseiket tudatosítani. *Hermeneutika* alatt mindenekelőtt értelmezést értünk, Heideggernél az ittlét létmódját, az ittlétnek önmagával szembeni „ébredését”. Eszerint a *filozófiai hermeneutika* olyan hermeneutika, amelyet filozófiai feladatok szolgálatába állítottak, azaz a világ, az ember stb. fogalmi leírásának, értelmezésének keretét adja meg.²⁸

A *hermeneutikai filozófia* olyan filozófia, amely az előbb említett értelmezési keret alapján bontja ki fogalmait. A *filozófiai hermeneutika* és a *hermeneutikai filozófia* kéz a kézben jár, egyik elképzelhetetlen a másik nélkül, mivel az a hermeneutika, amely a filozófiai kérdések pozicionálásával a megértés szituációját értelmezi, implicit módon filozófiai állásfoglalást szül, és fordítva, az értelmező filozófia egyben pozicionál, akaratlanul is kijelöli értelmezésének nézőpontját és horizontját.

III. Metafizika

Mint láttuk, Heidegger számára a filozófia kitüntetett feladata a lét kérdése. Ez pedig a *Lét és idő* gondolatmenete szerint egy jól meghatározott nézőpontból kerül kidolgozásra. Éspedig egy létezőt, az ittlétet kérdezzük ki léte felől.²⁹

A lét tehát az ittlét egzisztenciális analízise révén, mint fundamentálonológia válik értelmezhetővé. A fundamentálonológia kettős szerepet tölt be, egyfelől minden regionális ontológia alapját biztosítja, másfelől magának a filozófiának, a létkérdéssel azonosított filozofálásnak is kiinduló-

²⁸ A filozófiai hermeneutika és a hermeneutikai filozófia megkülönböztetésénél a következő tanulmányokra támaszkodtam: Figal, Günter: Philosophische Hermeneutik - hermeneutische Philosophie. In Günter Figal (Hrsg.): *Hermeneutische Wege*. Mohr-Siebeck, Tübingen, 2000; Bollnow, Otto Friedreich: Festrede zu Wilhem Diltheys 150. Geburtstag. *Dilthey Jahrbuch* 2./1984; Fehér M. István: Gadamer és a hermeneutika. *Valóság*, 1987/10. Figal tanulmányában Gadamer filozófiai hermeneutikájának filozófiai aspektusait különíti el a „hermeneutikai filozófia” elnevezéssel. A filozófiai hermeneutikát mint Gadamer által meghonosított kifejezést ebben a dolgozatban Heideggerre applikáljuk, de hangsúlyozzuk, hogy Heideggernél elsődlegesen az ittlét megértéséről, értelmezéséről van szó. Tehát az általam elkülönített *filozófiai hermeneutika* és *hermeneutikai filozófia* kifejezések a heideggeri filozófiafelfogás intencióinak jelzésére szolgálnak. E két fogalom viszonyának bővebb tárgyalásához a gadameri filozófiában lásd: Fehér M. István: *Hermeneutikai tanulmányok* I. L'Harmattan, Budapest, 2001.

²⁹ Vö. Heidegger: *Lét és idő*. Id. kiad. 92.

pontja. Tehát, az arisztotelészi *első filozófia* értelmében, minden metafizika lehetősége az egzisztenciális analitika kidolgozásán múlik. Az egzisztencia az ember (sajátos) léte. Ittlétről beszélni pedig azon *egzisztenciálék* mentén lehetséges, amelyeket éppenséggel az egzisztenciális analitika tárt fel. Ugyanis – hangzik egy helyen Heidegger kíméletlen kritikája – az újkori filozófia szubjektív fordulatában ontológiailag semmi új nem történt.³⁰

Az újkori filozófusok vizsgálódásaik sorából pontosan azt a létszférát hagyták ki – vagy elégtelenül dolgozták fel azt –, amelyet oly nagy hévvel megnyitottak, s amelynek nevében egytől egyig a filozófia megújításán fáradoztak. A szubjektivitás szférájáról van szó, amelynek teljesítményeként lepleződik le minden az újkorban: a megismerés, a tudományok, és persze maga a filozófia is. Természetesen ez a folyamat Descartes-tal kezdődik, aki a *res extensa* és a *res cogitans* megkülönböztetésével a filozófiai kérdés totális fordulatát hajtja végre, azaz a szubjektumból, az énből (*ego cogito*) indul ki. Ezért Heidegger szerint elvárható lett volna, hogy az én specifikus létmódjában tematizálódjék, vagyis a lét fogalma a szubjektum sajátos létmódjának megfelelően kerüljön értelmezésre.³¹

Ezzel szemben nem ez történik. Descartes nem teszi fel a szubjektum sajátos létére irányuló kérdést, hanem az antik és a középkori filozófia létfogalmával operálva az én létét meglétként értelmezi. Eszerint az én gondolkodó *dolog*ként van, de hogy miben rejlik sajátossága, az nem világos. Nem az a döntő Heidegger szemében, hogy Descartes-nál régi metafizikai problémák merültek fel, hanem az, hogy az újonnan adódókat is a régi alapján dolgozta fel. Heidegger álláspontja egyértelmű, és ebben a vonatkozásban akár a husserlivel is megegyezik: az újkori filozófiában valami teljesen „új” kezdődött el, aminek ontológiai-metafizikai relevanciája vitathatatlan.³²

Heidegger a *Lét és idő* megírása után, ahogyan azt könyvének és előadásainak címe jelzi – *Kant és a metafizika problémája* (1929)³³, *A metafizika alapfogalmai* (1929/30) –, nyíltabban és egyértelműbben vállalja magára a filozófia ontológiai-metafizikai ambícióit, megpróbálván a hagyományos metafizikai problémákat az ittléthez visszavezetni, s egyben újraértelmezni azokat. A filozófia fogalmát a kezdeti *fenomenológiai hermeneutikát* követően, mely a faktikus életre koncentrált, és a *hermeneutikai fenomenológia* után, amely az *egzisztenciális analitikán* keresztül a létkérdés kidolgozására volt hivatott, most egyenesen a *metafizika* fogalma váltja le. Ennek gyújtópontja, az „egzisztenciális analitika” kifejezés helyett, az *ittlét metafizikája* lesz. Ebben az időszakban Heidegger a hagyományos metafizika forrásvidékét (Arisztotelész) beépíti filozófiájába, és a metafizika új fogalmát dolgozza ki. Ez a próbálkozás egyszerre

³⁰ Heidegger: *Die Grundprobleme der Phänomenologie*. GA 24., 175.

³¹ I. m. 176.

³² Heidegger kapcsán természetesen árnyalásra szorul Husserl „metafizika-fogalma”, ehhez lásd Husserl, Edmund: *Erste Philosophie* (1923/24). *Gesammelte Schriften* 6. Hrsg. von Elisabeth Ströker. Meiner, Hamburg, 1992.

³³ Heidegger, Martin: *Kant és a metafizika problémája*. Ford. Ábrahám Zoltán és Menyes Csaba. Osiris, Budapest, 2000.

két irányba mozog. Heidegger egyfelől a német filozófia szegletkövéhez, Kant filozófiájához nyúl vissza, azzal a szándékkal, hogy megszabadítsa azt azoktól a téves értelmezésektől, amelyek eddig kizárólag az ismeretelmélet oldaláról közelítették meg azt. Másfelől 1929–1930-ban megtartott előadásában a metafizikai gondolkodás sajátosságait térképezi fel. A továbbiakban mindkét törekvését követni fogjuk. Elemzésünkben azonban nem azt vizsgáljuk, hogy Heidegger Kant-értelmezése megállja-e a helyét vagy sem, és a metafizika történetével kapcsolatos rekonstrukciók helyességét sem firtatjuk, hanem elsősorban a metafizika fogalmának pozitív meghatározására és annak Heidegger általános filozófiafelfogására gyakorolt hatására koncentrálunk.

A végesség filozófiája és az ittlét metafizikája

Heidegger szerint Kant észkritikája metafizikai következményeinek tanulságát levonva, pozitív módon kell meghatározni, hogy miben áll az ész korlátozott volta. Kant szerint az ész valamennyi érdeke három kérdés köré csoportosul: 1. *Mit lehet tudnom?* (kozmológia), 2. *Mit kell tennem?* (pszichológia), 3. *Mit szabad remélnem?* (teológia). Tudvalévő, hogy Kant három kérdését egy negyedik is követi, amely az előző hárommal szoros kapcsolatban van. Ez pedig a *Mi az ember?* (antropológia) kérdése. Heidegger e kérdések összefüggésére kérdez rá. Az, hogy az első három kérdésre a negyedik révén kapunk választ, olyan követelmény, amely az újkori filozófia számára evidens. A kérdés csupán az, követve Heidegger elemzését, hogy hogyan kérdezzük rá az ember eszméjére, hogyan dolgozható ki egy filozófiai igénnyel fellépő antropológia. A heideggeri elemzés határozottan elutasítja azokat a filozófiai antropológiákat, amelyek a különböző részterületek eredményeire támaszkodva dolgozzák ki az ember eszméjét.³⁴

Heidegger egyet hátralépve azt kérdezi, hogy az ily módon megalkotott antropológia mitől lesz filozófiai. A *filozófiai antropológia* lényegét, amely minden filozófiai törekvést mint *metaphysica generalis* megalapoz, magából a filozófiából (metafizikából) kiindulva kell megállapítani. Heidegger ítélete programatikus:

„[...] elhamarkodott volna a metafizika alapvetését rábízni egy filozófiai antropológiára. Az antropológia csak attól, hogy antropológia, még nem alapozza meg a metafizikát.”³⁵

Az emberre irányuló kérdés motivációja a másik három kérdésben rejtőzik. Ezért Heidegger szerint akkor járunk el helyesen, ha a kérdések közötti összefüggéseket tüzetesebben megvizsgáljuk, és megkeressük a három kérdés

³⁴ Ebben a kérdésben Scheler antropológiája is érintett. Scheler abbéli fáradozása, hogy egy filozófiai antropológiát dolgozzon ki, Heidegger szemében elégtelennek bizonyul, többek között azért, mert a hagyományos ontológia fogalmai mentén (pl. szellem) tájékozódik. Vö. Scheler, Max: *Az ember helye a kozmoszban*. Ford. Csátár Péter. Osiris, Budapest, 1995.

³⁵ Heidegger: *Kant és a metafizika problémája*. Id. kiad. 260.

közös nevezőjét, de úgy, hogy az a negyedik kérdésre vezessen vissza. Ez pedig nem más, mint a *végesség* fogalma.

„Egy mindenható lénynek nincs szüksége arra, hogy megkérdezze: mire vagyok, azaz mire nem vagyok képes? Nemcsak hogy nincs szüksége arra, hogy így kérdezzen, lényege szerint egyáltalán nem is képes föltenni ezt a kérdést. Ám ez a nem képesség nem hiányosság, hanem a minden hiányosságtól és a »nem«-től való meg nem érintettség. Ám aki így kérdez: mire vagyok képes?, ezzel végességet árul el. Végül az, amit a maga legbenső lényegét illetően ez a kérdés mozgat, lényének legbensőjében tár fel végességet.”³⁶

Heidegger figyelmeztet arra, hogy az emberi ész nem azért véges, mert felteszi az említett kérdéseket, hanem fordítva, azért teszi fel őket, mert véges. Ezáltal bizonyított Heidegger számára, hogy a metafizika alapvetésének feladata és a végesség problémája kéz a kézben jár. Ezért a végességnek mint metafizikai fogalomnak a tisztázása a metafizika és általában a filozófia lényegéről árul el valamit. Mindössze azt a csapdát kell elkerülni, amibe Kant beleesett, vagyis az ember végességének meghatározásánál nem szabad az ember tökéletlenségeiből néhányat kiválasztanunk, és azokból mintegy a végességet absztrahálnunk, hanem a középkori ontológia rabságától megszabadulva a végességet önmagából, pozitívan kell meghatározni. Ezt a feladatot *az ittlét metafizikája* végzi el, mely az ember ittlétének elemzésén keresztül a végesség és a létkérdés összefüggésére mutat rá: a *metaphysica generalis* (fundamentálonológia) alapvetését végzi el.

„Az ittlét metafizikája nem csupán az ittlétről szóló metafizika, hanem a szükségképpen ittlétként megtörténő metafizika.”³⁷

Az „ittlétként megtörténő metafizika” egyben azt jelenti, hogy a végesség a metafizika alapfogalmaihoz tartozik. Heidegger előtt áll a feladat, hogy a végtelenségre és mozdulatlanságra koncentráló metafizikai problémakezelések után a metafizikát végre mint az ittlét történést közelítse meg. A metafizika csak akkor védhető meg a szélsőséges pozitivizmustól, ha azt az ittlét történéseként feltárjuk, és a tradíciót újra elsajátítjuk. Ezt próbálja meg Heidegger 1929–1930-ban egy nagyszabású előadássorozat keretében kivitelezni. Az előadás, amely Safranski szerint Heidegger „titkos főműve”³⁸, *A metafizika alapfogalmai* címet viseli, alcímében pedig azon alapvető fogalmak szerepelnek, amelyek az „új” metafizika gerincét alkotják: *világ, végesség, magány*.

³⁶ I. m. 264.

³⁷ I. m. 281.

³⁸ Safranski, Rüdiger: *Ein Meister aus Deutschland. Heidegger und seine Zeit*. Fischer, Frankfurt am Main, 1997, 217.

A metafizika kitüntetettsége

Heidegger érvelésének egyik lényeges eleme az a gondolat, hogy a metafizika nem egy területe a filozófiának a többi között, hanem a filozofálás maga. Itt is, mint oly sokszor, a filozófia meghatározásán fáradozik. A korai freiburgi előadásokban a filozófiának a konkrét szituációhoz kötött fogalmára összpontosított, arra a filozófiafelfogásra, amely mindig az adott szituáció megértéséből táplálkozik, s mint ilyen, kérdés által történik meg az ittlétben.³⁹

Most arra kapunk választ Heideggertől, hogy miben áll és hogyan zajlik le ez a történet.

A filozófia nem tudomány, de nem is világnézettan, hangzik Heidegger álláspontja. Mindkettőnek van köze a filozófiához, azonban sem a tudomány, sem a világnézet nem meríti ki azt, amit filozófián (metafizikán) értünk. Akkor sem jutunk előbbre – így Heidegger –, ha a filozófiát a vallás vagy a művészet felől próbáljuk megközelíteni. Az összevetés lehetséges, de ez nem képezheti a filozófia sajátosságát. Igazából egyetlen lehetőségünk marad: a filozófiát önmagából, önmaga végbemenéséből meghatározni. A filozófiának mint metafizikának a lényegét a filozofálás tevékenysége hordozza. Ez pedig emberi tevékenység. Tudjuk-e azonban, hogy mi az ember? – teszi fel Heidegger a filozófia eme régi-új kérdését. Fel tudjuk-e mutatni az emberi jelenség sokrétűségéből azt a dimenziót, ahonnan a metafizika táplálkozik, ahová ontológiailag kötődik? Ezen a ponton Heidegger egy Novalis tollából származó mondatot hív segítségül, és ezt értelmezi. Eszerint a filozófia nem más, mint otthontalanság, törekvés arra, hogy mindenütt otthonosak legyünk.⁴⁰

Ebből a mondatból sok minden kiderül. E törekvés: *mindenütt otthon lenni*, azt jelenti, hogy a filozófia nincs teljes egészében otthon. Otthon lenni annyi, mint *a világban* lenni. A világ egészlegesség, erre törekszünk, vagy ahogy Heidegger fogalmaz, útban vagyunk e felé, de valami visszahúz, akadályoz, ez pedig a *végesség*ünk. A végesség ugyanis nem az ember tulajdonságai közé tartozik, hanem létünk szerves része, vagyis *létmód*. Ebben az értelemben a *végesség* értelmezése Heidegger szerint metafizikai feladat.

„A filozófia, metafizika – honvágy, vágy arra, hogy mindenütt otthon legyünk. Egy igény, mely nem vak és iránytalan, hanem ami bennünk olyan kérdésekként és ezek egységeként ébred, mint amelyeket az előbb tettünk fel: mi a világ?, a végesség?, az elmagányosodás? Mindegyik kérdés az egészbe kérdez, az egészhez szól. Nem elég ezeket a kérdéseket ismerni, döntő az lesz, hogy ezeket a kérdéseket valóban feltesszük-e, hogy van-e erőnk őket egzisztenciánk során viselni, magunkkal hordani. Nem elég, ha ilyen kérdéseket bizonytalanul és ingadozva hajhászunk, hiszen a vágy – mindenütt otthon

³⁹ Vö. pl. GA 61.

⁴⁰ „A filozófia tulajdonképpen honvágy, szenvedélyes vágyódás (*Trieb*) aziránt, hogy mindenütt otthon legyünk.” Novalist idézi Heidegger: *Kant és a metafizika problémája*. Id. kiad. 26.

lenni - már önmagában azon utak keresése, amelyek az ilyen kérdéseknek a megfelelő irányt nyitják meg.”⁴¹

A filozófia Heidegger szerint egy sajátos (fel)fogás és fogalmiság [*Begreifen-Begriff*] része. E fogalmak *meგრადottságot* [*Ergriffenheit*] takarnak, amelyet az ittlét *alaphangoltsága* [*Grundstimmung*] határoz meg. A filozófia–metafizika tehát alaphangoltságban történik meg.

Rögzítsük mindazt, amit Heidegger eddigi gondolatmenetéből a filozófia lényegéről megtudtunk. A filozófia nem más, mint az ittlét történése. Most kiderül, hogy a filozófia filozofálásként metafizika. A filozófia tehát metafizikaként történik meg az ittlétben, vagy fordítva: ittlékként történő metafizika. Ez a történet egy kérdés mentén zajlik, egy sajátos fogalmiság keretén belül, amely az ember hangoltságát és az ehhez kapcsolódó megértési szituációt tartalmazza. Amennyiben Heideggert jól értjük, *a filozófia tehát alaphangulatban és alaphangulatként metafizika*. Ezért Heidegger szerint az az általános kérdés, hogy mi a filozófia és a metafizika, az emberi lényeg homályába húzódik vissza. Ezt a megállapítást kétféleképpen is értelmezhetjük. A „homály” szóval Heidegger egyfelől arra a nehézségre kíván utalni, amellyel minden olyan próbálkozásnak szembe kell néznie, mely a szubjektivitás (ittlét) leírására, értelmezésére vállalkozik, hiszen nem tudjuk, mi az ember, „lényege” homályba vész. Másfelől ez a kifejezés azon fogalmak *jelképes* összefoglalásaként is felfogható, amelyeket Heidegger metafizikai vizsgálódásainak alapjává tesz: *magány, szorongás, unalom* stb.

Az igazi metafizikai fogalmak abban különböznek a tudomány fogalmaitól, hogy az egészlegességre törekcsenek, ugyanakkor az egzisztenciát is áthatják. A metafizikában, a filozofálás aktusában a létezők egészére kérdecsünk rá, úgy, hogy mi, a kérdezők is bevonódunk a kérdésbe. Heidegger felfogásában a metafizikai fogalmak a tulajdonképpeni fogalmak, úgynevezett „átfogó fogalmak”. A filozófia igazságkritériuma ezért más, mint a tudományoké, ahol az objektivitás érdekében a tudományos fogalomhasználatból igyekeznek minden szubjektív elemet kirekeszteni. A filozófia igazsága - Heidegger részletező elemzését szükségképp rövidre fogva - az ittlét sorsában, *a szabadságban, a lehetőségben, a változásban és a szükségben* gyökerezik. Ezért minden olyan filozófiafelfogás, amely abszolút biztos és megingathatatlan talapzatra kíván építkezni, kiiktatja a filozofálás előbb említett aspektusát, az ittlét sorsaként való történéését. Az ilyen filozófia (metafizika) tulajdonképpen figyelmen kívül

⁴¹ „Philosophie, Metaphysik ist ein Heimweh, ein Trieb, überall zu Hause zu sein, ein Verlangen, nicht blind und richtungslos, sondern das in uns aufwacht zu solchen Fragen und ihrer Einheit, wie wir sie eben stellten: Was ist Welt, Endlichkeit, Vereinzelung? Jede dieser Fragen fragt in das Ganze. Es genügt nicht, daß wir solche Fragen kennen, sondern entscheidend wird, ob wir solche Fragen wirklich fragen, ob wir die Kraft haben, sie durch unsere ganze Existenz hindurch zu tragen. Es genügt nicht, daß wir solchen Fragen nur unbestimmt und schwankend nachhängen, sondern dieser Trieb, überall zu Hause zu sein, ist in sich zugleich das Suchen der Wege, die solchen Fragen die rechte Bahn öffnen.” GA 29/30., 9.

hagyja az emberi létezés lehetőségeit. Ugyanis a filozófia emberi tevékenység révén osztozik az ittlét helyzetével.

„Viszont ha mi magunk sem vagyunk tisztában azzal, hogy éppen filozofálunk-e vagy sem, nem ekkor inog-e meg minden? Valóban. Mindennek inognia kell. Önmagunktól mást nem is követelhetünk. Mindez csak akkor nem történhetne meg, ha biztosítékunk lenne arra, hogy mi, mindenki közülünk egy istenség vagy Isten maga lenne. Ekkor a filozófia teljesen feleslegessé válna, vitánk róla pedig még inkább. Hiszen Isten nem filozofál, amennyiben a filozófia, ahogy neve is elárulja, mint szeretet, mint honvágy, a semmisségben, a végességben kell hogy fenntartsa magát. A filozófia minden megnyugvás és bizonyosság ellentéte. Az a forgatag, amibe az ember azért kavarodik bele, hogy egyedül csak így, képzelgések nélkül az ittlétet megérthesse. Mivel egy ilyen megértésnek az igazsága a végsőkéig megy el, a legerősebb bizonytalanság lesz állandó és veszélyes szomszédja. Senki sem áll szükségszerűen, minden pillanatban annyira a tévedés szakadéka szélén, mint a filozofáló egyén. Aki ezt még nem fogta fel, az soha nem sejtette meg, mit jelent filozofálni.”⁴²

A végesség tehát az ember létmódja, és ezért ez a filozofálás módját is érinti. Ezt a tényállást viszont nem szabad lekicsinyelnünk, hanem éppen a benne rejlő lehetőségeket kell kibontanunk és megragadnunk. Így lesz Heideggernél a végességben való radikális öneszmélés az igazi metafizika alapja, a tulajdonképpen *első filozófia*. Az új metafizika kibontakozását éppen a klasszikus felfogás akadályozza. Ennek destrukcióját Heidegger elsősorban a görög *phüszisz*-fogalom értelmezésén keresztül végzi el, melynek eredményeképpen kiderül, hogy a filozófia területekre való korai felosztásával tulajdonképpen éppen a filozófia metafizikaként való megtörténe maradt el. Heidegger álláspontja világos: a metafizika története nem más, mint bukástörténet, melynek eredményeképpen ez is csak egy terület lesz a többi között. Ezáltal annak meghatározásából minden szubjektív elem kimarad, vagyis a metafizika

⁴² „Aber wenn wir selbst nicht wissen, ob wir da philosophieren oder nicht, gerät da nicht erst alles ins Wanken? In der Tat. Es soll alles ins Wanken geraten. Wir können etwas anderes von uns aus gar nicht fordern. Das dürfte nur dann nicht geschehen, wenn uns versichert wäre, daß wir, daß jeder von uns ein Gott oder Gott selbst sei. Dann wäre auch schon die Philosophie schlechterdings überflüssig geworden und unsere Erörterung über sie erst recht. Denn Gott philosophiert nicht, wenn anders, wie es schon der Name sagt, Philosophie, diese Liebe zu ... als Heimweh nach ... in der Nichtigkeit, in der Endlichkeit sich halten muß. Philosophie ist das Gegenteil aller Beruhigung und Versicherung. Sie ist der Wirbel, in den der Mensch hereingewirbelt wird, um so allein ohne Phantastik das Dasein zu begreifen. Gerade weil diese Wahrheit solchen Begreifens ein Letztes und äußerstes ist, hat sie die höchste Ungewißheit zur ständigen und gefährlichen Nachbarschaft. Kein Erkennender steht jeden Augenblick notwendig so hart am Rande des Irrtums wie der Philosophierende. Wer das noch nicht begriffen hat, der hat noch nie geahnt, was Philosophieren heißt.” GA 29/30., 28–29.

tét nélkül marad.⁴³ A tradicionális metafizika tehát „objektív” módon értelmeződik. Persze Heidegger egy folyamat végéről szemlélődve, a vég felől próbálja meg elgondolni a kezdetet.⁴⁴ A metafizika sorsa megpecsételődik: egy sajátos diszciplína lesz a többi között, amely – a szó furcsa félreértelmezésével alátámasztva – az érzékfeletti dolgokra koncentrálna. A *metafizika* szóból a *meta*-előtagot *trans*-ként értelmezik [*meta ta phüszika*]. Az arisztotelészi *első filozófia* új jelentést kap: az érzékfeletti dolgokról szóló tudomány. Mindezt a középkor erőteljes teológiai érdeklődése támasztja alá.

Heidegger a metafizikára mint történésre kérdez rá, vagyis a metafizika forrására, amelyből az egészre irányuló és az egzisztenciát átható fogalmak áradnak. Ez nem más, mint megértési helyzet, amelynek hangulati vonatkozásai vannak, és fordítva: a hangulati elemek megértést takarnak, s mindez befolyásolja azt, ahogyan a létezőt egészében és lényegében (létben) értjük.

A heideggeri filozófia 1929-ben a világ, a végesség és a magány fogalmait mentén kibontakozó, az újkori metafizika adósságát pótló filozófiaként értelmezi magát. Tehát tudatára kell ébrednünk azon alaphangoltságok (például az unalom) megértésének, amelyekben éppen vagyunk, annak érdekében, hogy egy igazi, a lét eszméjének szisztematikus kidolgozására vállalkozó, egyetemes fenomenológiai ontológiánk (metafizikánk) legyen.

A heideggeri filozófiafelfogás ismertetését ezen a ponton lezárjuk. A dolgozat vezérfonalául választott filozófia-meghatározás a *Lét és idő*-ből több szempontú tartalommal telítődött. Megfigyelhettük, hogy a filozófia fogalma (feladata, motivációja, tárgya és célja) mindig az ittlét problematikájához kötődött. Az ittlét elemzése a *fakticitás fenomenológiai hermeneutikájaként*, *egzisztenciális analitikaként*, valamint az *ittlét metafizikájaként* az ontológiai (metafizikai) problémafelvetésnél bábáskodott. Heideggernél az *ittlét hermeneutikája*, az újkori filozófia szubjektív fordulatának hiányosságait pótolva, az egyetemes fenomenológiai ontológiaként értett filozófia lehetőségfeltétele.

IV. Heidegger filozófiafelfogásának egysége

Kíséreljük meg végül az általunk elemzett korszak filozófiafelfogását egységbe hozni és értékelni. Mint láttuk, a filozófia az ittlét lehetősége. Egy kérdés felmerülésével veszi kezdetét, a dolog pedig, amelyre rákérdezzünk, a megértési szituáció előzetes fogalmisága által artikulálódik, s válik a filozófiai (fenomenológiai) értelmezés tárgyává. A filozófia kezdeténél, első lépésénél a *kérdés* és a *megértési szituáció* révén a fakticitás értelmezésére vállalkozó *hermeneutika* áll. A filozófia későbbi, a létkérdéssel összefüggő felfogásánál két, a filozófia fogalmával szinonim kifejezés dominál: az *ontológia* és a *fenomenológia*. Végül pedig a filozófia a *metafizika* fogalmával lesz felcserélhető. A filozófia nem

⁴³ Ti. elmarad a metafizikai értelemben vett „Ergriffenheit”.

⁴⁴A kezdet és a vég összefüggésének problémájához lásd pl. Gadamer, Hans-Georg: *A filozófia kezdete*. Ford. Hegyessy Mária és Simon Attila. Osiris, Budapest, 2000.

más, mint metafizika. Heidegger gondolkodói útján egyre nagyobb ambíciókat fogalmaz meg. A filozófia szinonimájaként megjelenő fogalmak koncentrikus körökben, örvényszerűen tágulnak, és lassan az egész filozófiai hagyományt beszíppantják. A heideggeri filozófiafelfogás pozicionál, felmutat és végső soron kisajátít, hatása a német filozófián belül a Hegeléhez hasonlítható.

Gondolatmenetünk során különbséget tettünk Heidegger korai előadásainak *fenomenológiai hermeneutikája* és későbbi *hermeneutikai fenomenológiája* között. Ez utóbbi a *fundamentálonológia* révén a filozófiának mint „kutatási területnek” is alappal szolgált volna. Elvonatkoztatva attól a kérdéstől, hogy mi okozta a fundamentálonológia kidolgozásának csődjét, hangsúlyozzuk, hogy *Heidegger számára a filozófia tudományossága végső soron a hermeneutikán múlik*. Fogalmazhatunk egyértelműen: *a filozófia eredeti alakja hermeneutikai*. Heidegger ezt a szópárosítást nem használja, s valószínű, hogy számára a *hermeneutikai filozófia* éppen olyan szószaporítás lenne, mint a „tudományos filozófia” vagy a „fenomenológiai filozófia” kifejezések. A hermeneutika tehát a filozófiát kívánja önnön, akár „tudományos” eredetéhez eljuttatni. Figyelembe véve a korai freiburgi előadás általunk már idézett gondolatát, mely szerint a hermeneutika nem filozófia, gondolatmenetünk pontosítható. Az „érett”, fogalmilag artikulált filozófia tulajdonképpen ontológia és metafizika, módszerében pedig fenomenológia. A hermeneutika „valami igencsak előzetes”, vagyis – Heideggert sommásan értelmezve – a filozófia feladatában való radikális öneszmélődés. A hermeneutika figyelmeztetné a filozófiát arra, hogy az előfeltevés-mentesség pusztá igénye is előfeltevést tartalmaz, az előfeltevés-mentesség lehetőségének előfeltevést. Figyelmeztetné történeti vonatkozásaira és arra, hogy minden filozófiai értelmezésnek van egy megszilárdított *nézőpontja*, egy ezáltal motivált *nézésiránya* és egy, a nézőpont és a nézésirány által kijelölt *látótávolsága*, amelyben a megértés itt és most bekövetkezik.⁴⁵ A hermeneutika az ittlét helyzetének feltárásával a filozófiát mindenkor lehetőség-közelbe hozza, az ittlét konkrét lehetőségeként, ahol az absztrakt módon lebegő, a filozófiai tradíció során megkövesedett problémák újra az eleven kérdés formájára juthatnak. A filozófiába a hermeneutika lehelne életet. A csak a *plauzibilitást* figyelembe vevő szemlélet mellőzésével a filozófiához elengedhetetlen *következetes* gondolkodást tenné *hitelessé*. A filozófia heideggeri koncepciójának tétje van: „önmagunk léte meg ki a játék”. Az ittlét számára – véges léte miatt – a filozofálás konkrét lehetősége mindig nyitott. „*Emberként itt lenni filozofálást jelent. Az állat nem tud filozofálni, Istennek nem kell filozofálnia. Egy Isten, aki filozofálna, nem lenne Isten, mert a filozófia lényege egy véges létező véges lehetősége.*”⁴⁶

⁴⁵ Lásd Heidegger: *Fenomenológiai Aristotelés-interpretációk*. Id. kiad. 7.

⁴⁶ „Als Mensch da sein, heisst schon philosophieren. Das Tier kann nicht philosophieren, Gott braucht nicht zu philosophieren. Ein Gott, der philosophierte, wäre kein Gott, weil das Wesen der Philosophie ist, eine endliche Möglichkeit eines endlichen Seienden zu sein.” GA 27., 3.

V. A filozófia-tapasztalat hermeneutikája

Heidegger koncepciójában a *fenomenológia*, a *hermeneutika* és a *metafizika* fogalmi dimenziók, melyek az általa művelt bölcsélet lényegét adják vissza. A filozófia kezdete és kibomlása ugyanazon gondolati mozgás szükségszerű elemei. Elkülönítésük kizárólag heurisztikus. Ha figyelembe vesszük, hogy Heidegger előadásaiiban mindvégig a kezdet problémájára helyezte a hangsúlyt, és hogy emellett erőteljes „metafilozófiai ébrenléttel” magára a filozófiára mint fenoménra kérdezett rá, akkor talán jogosnak tűnik, ha törekvését a *filozófia-tapasztalat hermeneutikájaként* fogjuk fel. A *filozófia-tapasztalat*⁴⁷ lényegéből adódóan nem más, mint a gondolkodás tapasztalata. Ezért a *filozófia-tapasztalat hermeneutikája* alatt a gondolkodás tapasztalatának értelmezését értjük. Ebben az esetben Heidegger filozófiafelfogásának általunk némiképp koncepciózusan elkülönített rétegei tulajdonképpen az autonóm filozófiai gondolkodás különböző fázisait képviselik.

Eszerint a *fenomenológiai hermeneutika*, elsősorban a faktikus életre koncentrálna, a megértés folyamatát mint a filozófia forrását célozza meg. Ez a forrás egy szüntelen áradás, élettörténet. A forrásvidék Heideggernél a hétköznapi megértési szituáció, ami csak akkor válik tematikussá, ha valami gátolja az egyébként spontánul zajló tevékenységet. A *fenomenológiai hermeneutika* a filozófia forrásvidékének feltárásával egyben az ittlét lehetőségeire is rámutat.

A *hermeneutikaként értett fenomenológia* elsőrendű feladata, hogy a forrásvidékből a lét előzetes eszméjét kidolgozza. Itt a filozófia a *fenomenológiai hermeneutika* eredményeit *egzisztenciális analitikaként* rögzíti, és azt olyan területként mutatja fel, amelyből a *lét értelme* kiolvasható. A filozófia mint (tudományos-kutatási) terület jelenik meg, melynek kiindulópontja a korábbi eredmények fényében evidens. Ennek a „területnek” a feladata az is, hogy a megkövesedett tradíciót fellazítsa (destrukció), a „forrásvidékre” visszavezesse (redukció), és az így kialakított „új” területbe berajzolja (konstrukció). Ez az a pont, ahol Heidegger filozófiája programatikussá válik.

A *metafizika* Heideggernél a filozofálás aktusa. A filozófia ebben nyeri el motivációját és célját, ami nem más, mint az előző két dimenzió összefüggésének az ittlétben való története és az erre irányuló reflexió, amely a klasszikus görög felfogással összhangban a részt az egészben elhelyező, átfogó gondolkodás.

A *filozófia-tapasztalat* „struktúrája” tehát három összetevővel rendelkezik: a gondolkodás (filozófia) *forrása*, *területe* (kibomlása) és az ezt a kettőt egységben elgondoló *reflexió*, amely Heidegger szerint a *phüszisz* eredendő története: *metafizika*. A filozofálás ugyanakkor fogalomalkotás, fogalmakkal való bánásmód. Heidegger szerint a filozófiában a fogalmak mozgása nem dialektikus, hanem *diabermeneutikus*, vagyis létrejöttük a megértési szituáció összeomlásának

⁴⁷ A „filozófia-tapasztalat” a filozófia tapasztalatára utal. Ezzel az összevont alakkal a tapasztalat és a filozófia fogalmainak fenomenológiai összefüggésére kívánom felhívni a figyelmet.

köszönhető, ekkor – Heideggert némiképp szabadon értelmezve – a klasszikus metafizikai fogalmak az új helyzet által kitüntetett, az egzisztenciát és az egészlegességet egyszerre átfogó fogalmak mentén artikulálódnak.⁴⁸ Ez a hermeneutikai mozgás az ön-, a világ- és a hagyományismeret körében zajlik, a filozófiai és a hétköznapi beállítódás váltakozásában.

Heidegger felfogásában kettős tendencia érvényesül. Egyfelől a vizsgálat a filozófiai beállítódásból a hétköznapi megértés felé tájékozódik, másfelől a hétköznapi beállítódásból a filozófiai értelmezés irányában kutakodik. Mindez remek lehetőséget nyújt annak exponálására, hogy a természetes hétköznapi beállítódás milyen jellegzetességei, történései válthatják ki a filozófiai beállítódást, és fordítva: a filozófiai kérdésfelvetések mikor és miért igénylik a természetes beállítódásra való vonatkoztatást. Úgy tűnik, egyik a másikra *terapeutikus* hatással bír. A specifikus filozófiai tartalom a hétköznapi tapasztalat történései felől nyeri el tétjét, míg a természetes beállítódásban rejlő lehetőségek (az ittlét lehetőségeiként) a filozófiai kritika és elemzés révén artikulálódnak. Heidegger filozófiai álláspontja tehát a (hétköznapi) megértés és az ettől önmagát elkülönítő tudományos beállítódás, valamint a filozófiai kérdésfelvetés tradíciójának háromszöge mentén alakul ki. A filozófia így lesz az ittlét önelsajátító tevékenységének nélkülözhetetlen eleme, ugyanakkor megalapozó filozófia (fundamentálonológia). Mindkettőnél a *végesség* a kulcsfogalom. A tapasztalat maga végességet feltételez. A filozófia pedig tapasztalatként és egyáltalán emberi tevékenységként maga is véges, a végesség filozófiája, ami egyben a filozófia végességét is jelenti. Ez az álláspont Heidegger szilárd nézőpontjának bizonyul, amely egy meghatározott nézésirányt motívál. A nézőpont és a nézésirány pedig a heideggeri filozófia látótávolságát is kijelöli. Heidegger filozófiája mögött egy döntés húzódik, „*ein Sprung in die Welt*”, a világba való ugrás döntése, melynek során a filozófia a *világban-való-lét* kitüntetett módjának bizonyul: a megértés révén kitüntetett létmód, mivel a megértés megértésére törekszik.

A filozófiai hagyomány szerint a filozófia kezdete a *kérdésben*, a *kétkedésben* vagy a *csodálkozásban* jelölhető meg. Heidegger filozófiafelfogása mögött is egy sajátos csodálkozás áll: a megértés tapasztalata által kiváltott csodálkozás. Ezt a jelenséget Jean Grondin érzékletesen fogalmazza meg: „*A megértés nem felfogás és uralás. Olyan, mint a lélegzétvétel és a szeretet: nem tudjuk pontosan, mi az, ami minket megragad, és azt sem, hogy honnan ered az a szél, amelyik étellel tölt el. Viszont azt igenis tudjuk, hogy minden ezektől függ, és hogy mi semmit sem uralunk.*”⁴⁹

⁴⁸ A filozófiai fogalmak diahermeneutikai jellegéről lásd GA 58., 262. (*Grundprobleme der Phänomenologie*. Wintersemester 1919/1920.) A hegeli dialektika és a tapasztalat fogalmának összefüggéséről lásd GA 5. (Hegels Begriff der Erfahrung. In *Holzwege*.)

⁴⁹ „Versthen heißt nicht Begreifen und Beherrschen. Es ist wie das Atmen und das Lieben: man weiß nicht so recht, was uns da hält und woher der Wind kommt, der uns Leben einflößt, aber wir wissen, daß alles davon abhängt und daß wir nichts beherrschen.” Grondin, Jean: *Einführung zu Gadamer*. Mohr-Siebeck, Tübingen, 2000, 28.